

Integraal Toezicht Jeugdzaken
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Het kind van de rekening

Hulp aan kinderen die leven in armoede

Het kind van de rekening

Hulp aan kinderen die leven in armoede

Onderzoek Integraal Toezicht Jeugdzaken

Utrecht: maart 2011

Samenvatting

Kinderen die in armoede leven zijn letterlijk en figuurlijk het kind van de rekening. Opgroeien in armoede heeft grote gevolgen voor de ontwikkeling van kinderen en belemmert hun mogelijkheden voor maatschappelijke participatie. Armoede gaat vaak samen met andere problemen in gezinnen. Financiële problemen zijn bijvoorbeeld gerelateerd aan opvoed-, gezondheids- en psychische problemen. Vanwege de meervoudigheid van de problemen, is het belangrijk dat organisaties uit verschillende sectoren samenhangende hulp bieden. De gevolgen van armoede voor de ontwikkeling van kinderen en de noodzaak tot samenhang in de hulp, zijn voor Integraal Toezicht Jeugdzaken (ITJ) aanleiding geweest om de hulp aan deze kinderen in vier gemeenten te onderzoeken. Het gaat om Groningen, Schiedam, Capelle aan den IJssel en Zoetermeer. De besturen van deze gemeenten hebben toegezegd dat de uitkomsten aanleiding vormen om acties ter verbetering in gang te zetten. ITJ zal de uitvoering van deze acties gedurende twee jaar volgen.

Tijdens het onderzoek viel op dat verschillende knelpunten een algemeen karakter hebben en daardoor ook voor anderen relevant kunnen zijn. ITJ vraagt aandacht voor vier knelpunten:

- Kwetsbare groepen - waaronder de groepen werkende armen en gering sociaal redzamen - blijven buiten het bereik van organisaties die hulp kunnen bieden of van regelingen die participatie kunnen vergroten. Of mensen in contact komen met regelingen of mogelijkheden voor hulp is onder meer afhankelijk van professionals die ze treffen, maar die beschikken vaak niet over de informatie om jongeren en ouders goed te informeren.
- Hulp start als problemen acuut zijn. Kortdurende hulp wordt ingezet om de acute problemen te verhelpen, maar oorzaken worden niet aangepakt. Dit komt onder meer doordat bij de start van de hulp geen goede probleemanalyse wordt gemaakt. Dat achterliggende oorzaken niet worden aangepakt, vergroot de kans op herhaling en het opnieuw ontstaan van acute problemen.
- Jongeren en ouders worden te weinig betrokken bij het tot stand komen van hulp. Ze hebben vaak veel en wisselende hulpverleners die korte tijd hulp bieden, terwijl ouders en jongeren behoefte hebben aan een hulpverlener die langere tijd betrokken blijft. Zowel voor jongeren en ouders als voor hulpverleners is het moeilijk overzicht te houden over wie in het gezin welke hulp biedt.
- Hoewel integraal beleid wordt gemaakt, is de uitvoering van het beleid versnipperd. Ieder beleidsterrein heeft eigen loketten, eigen organisaties met afzonderlijke werkprocessen en eigen samenwerkingsverbanden voor de uitvoering van het beleid. Jongeren worden hierdoor van het kastje naar de muur gestuurd.

Deze knelpunten staan een integrale en resultaatgerichte aanpak in de weg. Vanwege de grote impact die opgroeien in armoede heeft op de ontwikkeling van kinderen, is verbetering noodzakelijk. ITJ doet hiervoor aanbevelingen, mede op basis van goede voorbeelden die ze tijdens het onderzoek is tegengekomen. De aanbevelingen hebben onder meer betrekking op het centraal stellen van jongeren en ouders, problemen eerder aanpakken, coördinatie van zorg en verder invulling geven aan de gemeentelijke regiefunctie. Bovendien doet ITJ suggesties aan de rijksoverheid om gemeenten hierin te faciliteren.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
2 Leven in armoede	8
3 Knelpunten in de hulpverlening aan kinderen die leven in armoede	12
4 Afsluiting: verbetering is nodig en mogelijk	24

1

Inleiding

Kinderen die in armoede leven zijn letterlijk en figuurlijk het kind van de rekening. Zij leven in een situatie met grote gevolgen voor hun sociale, emotionele, cognitieve en lichamelijke ontwikkeling.¹ Bovendien belemmert de situatie hun mogelijkheden voor maatschappelijke participatie.² Eén op de tien kinderen leeft in een gezin onder de lage inkomensgrens.³ Dat zijn 330 duizend kinderen in Nederland. Iets meer dan een derde van hen heeft al langer dan vier jaar met armoede te maken.⁴

Armoede gaat in gezinnen vaak samen met meervoudige problemen. Financiële problemen zijn bijvoorbeeld verweven met opvoed-, gezondheids- en psychische problemen in het gezin. Omdat de problemen zo divers zijn, is het belangrijk dat organisaties uit verschillende sectoren samenwerken en samenhangende en op maat gemaakte hulp bieden. Op lokaal niveau hebben gemeenten een belangrijke regierol, bijvoorbeeld waar het gaat om het maken van sluitende afspraken over zorgcoördinatie en de totstandkoming van één plan per gezin.⁵ Onder meer in het kader van de Wet werk en bijstand, schuldhulpverlening, lokaal jeugdbeleid, de Wet maatschappelijke ondersteuning en de Wet publieke gezondheid wordt gesproken over de gemeentelijke regierol.⁶

¹ Van der Hoek, T. Through Children's eyes, an initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands. Unicef, juni 2005.

² Jehoel-Gijsbers, G. Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen. Nulmeting. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, mei 2009.

³ De lage-inkomensgrens weerspiegelt een vast koopkrachtbedrag in de tijd. De grens is afgeleid van het bijstandsniveau voor een alleenstaande in 1979, toen dit in koopkracht het hoogst was.

⁴ Dit zijn cijfers uit 2009. Uit: Sociaal Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedesignalement 2010. Den Haag: SCP/CBS, 2010.

⁵ Programmaministerie voor Jeugd en Gezin. Centra voor Jeugd en Gezin en regierol gemeente. Beleidsbrief op 16 november 2007 gezonden aan de Tweede Kamer. Den Haag: Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, januari 2008.

⁶ Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Factsheet Armoedebeleid & Schuldhulpverlening. Den Haag: VNG, 2009.

De gevolgen die armoede kan hebben voor de ontwikkeling van kinderen en de noodzaak tot samenhang in de hulp, zijn voor Integraal Toezicht Jeugdzaken (ITJ) aanleiding geweest om de hulp aan deze kinderen te onderzoeken. ITJ heeft gemeenten geselecteerd waar het risico op opgroeien in armoede relatief hoog is en vier van hen zijn voor dit toezichtonderzoek benaderd.⁷ Wethouders van deze gemeenten – Capelle aan den IJssel, Groningen, Schiedam en Zoetermeer – hebben toegezegd de hulp aan kinderen die leven in armoede aan de hand van de onderzoeksresultaten te willen verbeteren. In totaal zijn 151 organisaties, 42 jongeren en 71 ouders bij het toezichtonderzoek betrokken. De gegevens zijn verzameld tussen januari en oktober 2010.

Uit de analyse van de gegevens van de vier gemeenten is opgevallen dat verschillende bevindingen een algemeen karakter hebben en daardoor ook voor anderen relevant kunnen zijn. Met dit rapport wil ITJ die bevindingen voor het voetlicht brengen en aandachtspunten meegeven die van belang zijn voor iedere professional die zich beleidsmatig of in de uitvoering bezighoudt met hulp aan kinderen en gezinnen die leven in armoede.

Leeswijzer

Dit rapport beschrijft eerst hoe jongeren en ouders aankijken tegen het onderwerp armoede en wat het betekent om in een krappe financiële situatie op te groeien. Daarna worden vier knelpunten toegelicht, die succesvolle hulp in de weg staan:

- Kwetsbare groepen die niet worden bereikt;
- Hulp die start in een acuut stadium, terwijl oorzaken niet worden aangepakt;
- Jongeren en ouders die te weinig betrokken zijn bij het tot stand komen van hulp;
- Het ontbreken van samenhang tussen beleid en uitvoering.

Deze knelpunten worden toegelicht aan de hand van de uitkomsten in de onderzochte gemeenten en voorbeelden van gezinssituaties, zoals ITJ deze tijdens het onderzoek tegenkwam. Het rapport sluit af met een conclusie, mogelijkheden voor verbetering en een beschrijving van het vervolg.

⁷ ITJ selecteerde in eerste instantie twintig gemeenten waar armoede onder kinderen relatief gezien veel voorkomt. Om de toezichtlast te beperken zijn die gemeenten uit de selectie verwijderd waar ITJ met een onderzoek over een ander onderwerp bezig is of was of waar al twee aan ITJ deelnemende inspecties uitgebreid toezicht deden.

Werkwijze

Interviews met jongeren en ouders: ITJ stelt het belang van kinderen voorop en kijkt daarbij over de grenzen van organisaties heen. Daarom is gesproken met jongeren en ouders die leven in een gezin dat moet rondkomen van weinig geld. Gevraagd is hoe zij aankijken tegen het onderwerp armoede en de gevolgen van armoede.⁸ Ook is hen gevraagd naar ervaringen met de hulpverlening en ideeën over hoe de hulp beter kan. Stichting Alexander⁹ heeft de interviews afgenomen, nadat intermediairs de jongeren en ouders hadden benaderd.

Dossieronderzoek: Bij acht verschillende organisaties die veel in contact komen met gezinnen met een laag inkomen of financiële problemen, zijn dossiers opgevraagd en doorgenomen om zicht te krijgen op hoe het totaal van de hulp aan en de samenwerking rond gezinnen die leven in armoede is vormgegeven.

Onderzoek beleidsdocumenten: Gezocht is naar beleidsnota's, jaarverslagen, convenanten en andere documenten die een beeld kunnen geven van de lokale samenwerking en het beleid in de gemeente rondom de hulpverlening aan kinderen in een armoedesituatie.

Vignetten: Vignetten zijn omschrijvingen van denkbeeldige gezinnen. De kenmerken van de beschreven gezinnen zijn gekozen op basis van de interviews en het dossier- en beleidsonderzoek. ITJ heeft vignetten met variërende kenmerken voorgelegd aan professionals die actief zijn in de uitvoering. Daarmee werd beoogd te achterhalen welke kenmerken een rol spelen in de hulpverlening aan kinderen. Ook werd bekeken wanneer welke hulp wordt aangeboden en in welke gevallen organisaties samenwerking zoeken met anderen.

Versnellingskamer¹⁰: Onderwerpen die naar voren kwamen uit de voorgaande onderzoeksonderdelen, zijn in de vorm van stellingen voorgelegd aan professionals. Ook is met professionals gebrainstormd over de belangrijkste oplossingen.

⁸ Uit het vooronderzoek kwam naar voren dat armoede samenhang met verschillende aspecten van het dagelijks leven van gezinnen. In het onderzoek is gekeken naar de aspecten (gezins)inkomen, wonen, gezondheid, opvoedcontext, school en vrije tijd.

⁹ Stichting Alexander is een instituut voor jongerenparticipatie en actiegericht jongerenonderzoek.

¹⁰ Versnellingskamers bieden de mogelijkheid in korte tijd meningen van genodigden te achterhalen en vanuit de interactie tussen genodigden een breed palet van oplossingen te genereren.

De verzamelde informatie is beoordeeld aan de hand van acht kwaliteitscriteria die deel uitmaken van het ITJ-toezichtkader.¹¹ Gedurende het onderzoek zijn de criteria verder ingevuld en geclusterd tot de onderwerpen: maatwerk, participatie, bereik, samenhang en samenwerking.

¹¹ Dit toezichtkader heeft ITJ in 2008 vastgesteld.

2

Leven in armoede

Jongere:

‘Als er thuis weinig geld is, dan is er niet zoveel eten in huis.’

*‘Des te ouder je wordt, des te meer ga je begrijpen.
Boos worden heeft geen zin. Je krijgt toch niet wat je wilt.’*

Ouder:

‘Soms denken mijn kinderen van zeven en vijf jaar dat ze al moeten werken.’

‘Als je in een moeilijke financiële situatie zit ga je andere problemen aantrekken.’

Armoede is een probleem met verschillende gezichten. Oorzaken en gevolgen van armoede verschillen per situatie. Voor jongeren en kinderen heeft leven in een gezin dat moet rondkomen van een laag budget veel invloed op hun dagelijks leven. Het gaat dan bijvoorbeeld om opgroeien in een gezin waar veel financiële zorgen zijn, waardoor kinderen niet kunnen meedoen met activiteiten die van belang zijn voor hun ontwikkeling en kinderen niet krijgen wat kinderen uit hun omgeving wel krijgen. Naast financiële problemen spelen ook andere problemen in de gezinnen. De problemen en de specifieke gevolgen voor kinderen verschillen per gezin en liggen op diverse terreinen.

Als het over henzelf gaat, spreken jongeren en ouders liever niet over armoede. Een deel van hen ervaart het zelfs als belediging wanneer zij als arm worden bestempeld. Wel maken ze zich zorgen over hun financiële situatie. Die zorgen betreffen in eerste instantie de vaste lasten en dagelijkse uitgaven voor eten en drinken. Daarnaast maken ouders zich zorgen over rekeningen die ze niet hadden voorzien en zich voor hen onverwacht voordoen, zoals rekeningen door tandartsbezoek en kosten voor een uitstapje van school.

Jongeren ervaren de negatieve gevolgen van opgroeien in een gezin met financiële problemen, bijvoorbeeld doordat ze uit schaamte thuis geen vriendjes uitnodigen, nooit op vakantie kunnen gaan en niet kunnen meedoen met activiteiten. Ook ouders vinden het moeilijk dat hun kinderen niet met alle activiteiten mee kunnen doen. Ze kunnen hun kind materieel niet bieden wat ze zouden willen. Ook zijn ze bijvoorbeeld bang dat hun kinderen zullen worden gepest vanwege hun goedkope kleding of schoenen. Ouders vertellen dat hun kinderen de krappe financiële situatie niet gemakkelijk accepteren, vooral als ze zich bewust worden van verschillen met leeftijdsgenoten. Tevens vinden ouders dat hun kinderen op jonge leeftijd al veel verantwoordelijkheid krijgen, doordat ze meedelen in de zorgen.

Die zorgen komen niet alleen voort uit de financiële situatie van het gezin. Volgens ouders vormen krappe financiën de basis voor andere problemen. Ook professionals noemen de combinatie van problemen als belangrijk kenmerk van gezinnen in armoede. Dit heeft volgens hen grote gevolgen voor de kinderen uit deze gezinnen. Zij zien dat vanwege de grote problemen van ouders bijvoorbeeld minder aandacht uitgaat naar de kinderen. Bovendien zien zij dat ouders en kinderen zich schamen om in armoede te leven en dat ze zich gestigmatiseerd voelen.

Welke groepen leven in armoede?

Verschillende inkomensgrenzen worden gehanteerd als indicatie voor armoede. ITJ heeft in haar onderzoek gekozen voor de grens van 120 procent van het sociaal minimum, een grens die gemeenten ook geregeld hanteren. Het sociaal minimum is het wettelijk bestaansminimum zoals door de politiek vastgesteld. In 2009 betrof het sociaal minimum voor een ouder met één kind 1270 euro per maand. De basisbehoeften voor het gezin in deze samenstelling zijn bepaald op 1200 euro per maand.¹² Voor een pakket van de Voedselbank komt zo een gezin in aanmerking als het maandelijks leefgeld lager is dan 200 euro (na aftrek van vaste lasten).

¹² Indicatoren voor (de kans op) armoede worden uitgebreid beschreven in het Armoedesignalement 2010. Centraal Bureau voor de Statistiek en het Sociaal Cultureel Planbureau. Sociaal Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. Armoedesignalement 2010. Den Haag: SCP/CBS, 2010.

Onder de mensen die leven met maximaal 120 procent van het sociaal minimum bevinden zich verschillende groepen. Eén van deze groepen is de groep werkende armen, zowel werknemers in loondienst als zelfstandigen. Ook leven relatief veel eenoudergezinnen, niet-westerse allochtonen en mensen die bijstand ontvangen onder 120 procent van het sociaal minimum. Een deel van de gezinnen krijgt met armoede te maken door tijdelijke omstandigheden (zoals kortdurende werkloosheid). Voor andere gezinnen geldt dat de armoedesituatie langdurig is. De oorzaken van armoede zijn zeer divers, evenals de gevolgen. Niet altijd is duidelijk waardoor armoede is ontstaan. Armoede kan bijvoorbeeld samengaan met geringe sociale redzaamheid¹³, verslaving, psychische problemen, etc. Afhankelijk van de situatie van het gezin, de aanwezige problemen en de achterliggende oorzaken moet worden gekeken welke (combinatie van) hulp het meest passend is.

¹³ Gezinnen met geringe sociale redzaamheid hebben moeite zich staande te houden in de maatschappij en zijn niet in staat adequate hulp te organiseren. Oorzaken kunnen liggen in een (licht) verstandelijke beperking, gezondheids- en verslavingsproblematiek. Naast een zorgvraag hebben deze gezinnen vaak andere problemen zoals schulden, opvoed-, huisvestings- en overlastproblemen.

3

Knelpunten in de hulpverlening aan kinderen die leven in armoede

Verskillende knelpunten bemoeilijken succesvolle hulp. Vier belangrijke knelpunten worden hieronder toegelicht. Iedere paragraaf begint met een beschrijving van het gezin, gebaseerd op situaties die ITJ tijdens het onderzoek tegenkwam. Daarna wordt het knelpunt kort beschreven en worden oorzaken en kansen aangegeven.

3.1 Kwetsbare groepen niet bereikt

Een moeder heeft vier kinderen tussen de tien en achttien jaar oud. Ze is tien jaar geleden gescheiden en heeft destijds een aantal jaar bijstand gehad. Nu werkt ze drie dagen in de week. Pas onlangs is ze via de gemeente in contact gekomen met de Stichting Leergeld. Nu ziet ze wat allemaal mogelijk is voor gezinnen die met weinig geld moeten rondkomen. Ze vertelt dat haar kinderen veel zijn misgelopen, met name als het gaat om activiteiten in de vrije tijd, die altijd te duur waren. Toch wil ze zo min mogelijk aankloppen bij instanties voor aanvullingen op haar loon. Ze schaamt zich voor haar situatie en vertelt hierover liever niet aan anderen.

Knelpunt

Gemeenten hebben veel aandacht voor het bereiken van de doelgroepen. Desondanks bereiken de onderzochte gemeenten die beschikken over cijfers ongeveer de helft van de doelgroep niet. Onder meer werkende armen en mensen net boven het sociaal minimum blijven buiten het bereik van organisaties die hulp kunnen bieden of van regelingen die participatie kunnen vergroten.

Oorzaken

Hoge drempels worden opgeworpen door lange procedures, ingewikkelde regelgeving en de grote hoeveelheid inspanning die nodig is om aan de gestelde eisen te voldoen. Jongeren, ouders en professionals weten ook vaak niet welke regelingen bestaan. Daarnaast zien professionals verschillende groepen minder als potentiële cliënt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de groep werkende armen en de groep met relatief kleine problemen. Zij krijgen minder hulp aangeboden. Zo bieden professionals gezinnen met een relatief kleine schuld (onder de negenduizend euro) minder vaak hulp aan dan gezinnen met een hogere schuld.

Deze groepen zijn kwetsbaar aangezien een kleine tegenslag tot grote problemen kan leiden. Vanuit preventief oogpunt is hulp aan deze groep dan ook van belang. Mensen met een geringe sociale redzaamheid worden eveneens minder goed bereikt. Deze groep is minder goed op de hoogte van regelingen, bijvoorbeeld als gevolg van laaggeletterdheid en taalproblemen. Bovendien hebben zij over het algemeen al veel te maken gehad met hulpverleners en willen ze zoveel mogelijk buiten het hulpverleningscircuit blijven.

Of mensen geïnformeerd raken over aanvullende regelingen of andere mogelijke hulp is afhankelijk van de grootte van hun sociaal netwerk en de professionals die ze treffen. Echter, veel professionals rekenen het niet tot hun taak om jongeren en ouders over de mogelijkheden te informeren of zijn niet op de hoogte van de regelingen en gehanteerde inkomensgrenzen voor regelingen en hulp. Veel organisaties zijn in diverse gemeenten actief. Aangezien iedere gemeente andere regelingen en inkomensgrenzen¹⁴ hanteert, is het voor professionals bewerkelijk om voor iedere gemeente een overzicht te hebben van de verschillende regelingen. Jongeren en ouders voelen het als onrechtvaardig wanneer hun eigen gemeente lagere inkomensgrenzen hanteert dan omliggende gemeenten.

Kansen

Iedere stijging in het inkomen van gezinnen vergroot het gevoel te kunnen rondkomen, vermindert betalingsachterstanden en vergroot de mogelijkheden tot participatie. Zo geeft in een onderzoek van de Inspectie Werk en Inkomen 22 procent van de doelgroep aan dat een stijging van tweehonderd euro ten opzichte van het bijstandsniveau per maand voor hen zou betekenen dat ze wel kunnen rondkomen.¹⁵ Door gebruik te maken van bestaande inkomensondersteunende regelingen kunnen inkomen en maatschappelijke participatie stijgen. Het is dan ook belangrijk om het bereik te vergroten door in te zetten op laagdrempelige voorzieningen. In de onderzochte gemeenten hadden professionals die vanuit organisaties in de wijk actief mensen opzoeken een positieve invloed op de laagdrempeligheid en het bereik. Ook konden ervaringsdeskundigen meer mensen van de doelgroep bereiken.

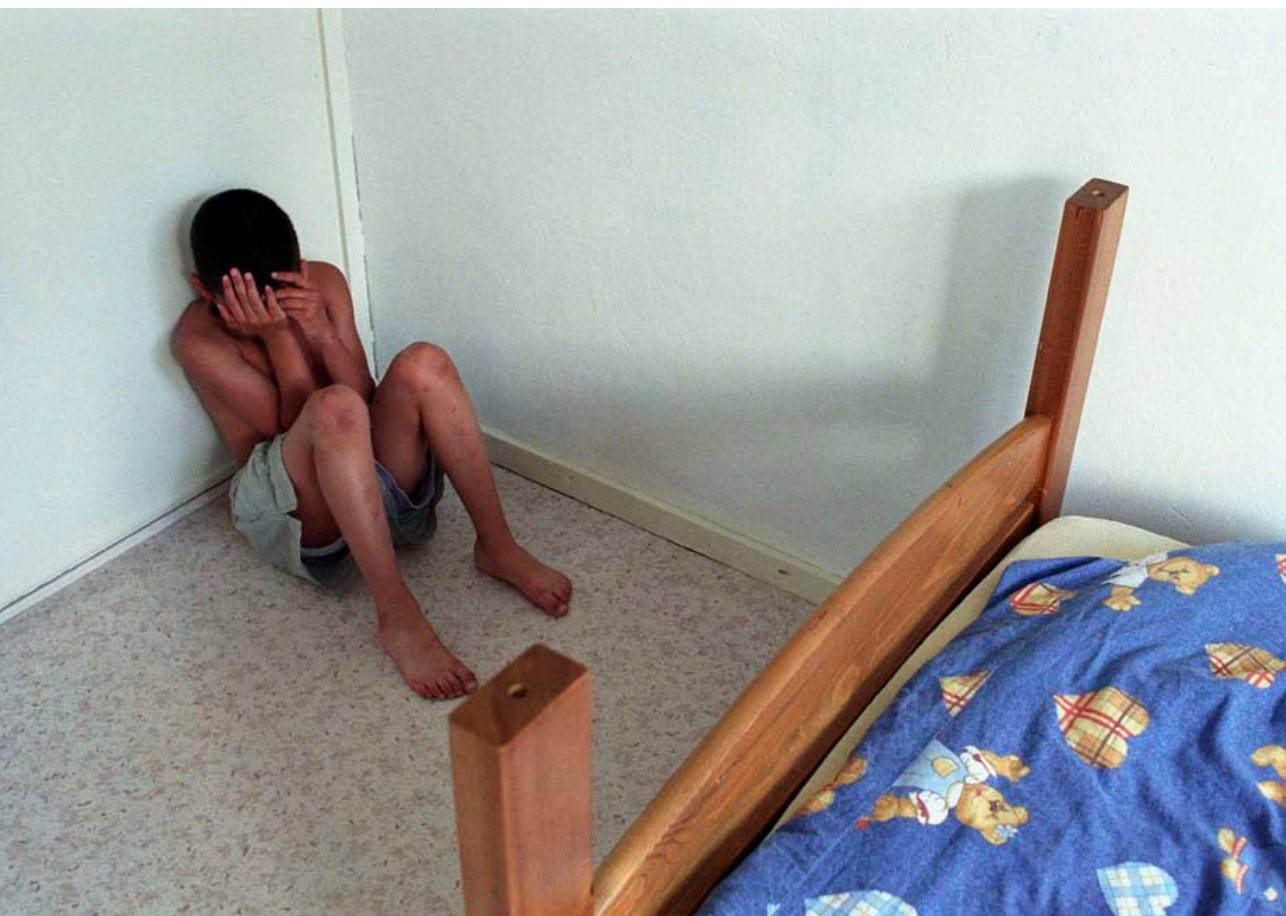
¹⁴ In het regeerakkoord Vrijheid en Verantwoordelijkheid is het voorstel opgenomen om de inkomensgrens van gemeentelijk minimabeleid te normeren.

¹⁵ Inspectie Werk en Inkomen. Armoedebestrijding. Nummer R10/07. Den Haag: Inspectie Werk en Inkomen, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, november 2010.

Laagdrempelige hulp als brug naar gerichte hulpverlening – Schiedam

De wijkcoach werkt in Schiedam Groenoord en Schiedam Oost en vervult een brugfunctie voor de wijkbewoners en organisaties. De wijkcoach is een bekend gezicht in de wijk. Ze is in de wijk aanwezig tijdens activiteiten en houdt daar kantoor. Ze maakt contact met wijkbewoners die al een tijd vastgelopen zijn en hier niet meer uitkomen. Ook kunnen wijkbewoners die een vraag hebben, maar niet weten wie hen kan helpen, bij haar terecht. De wijkcoach houdt de situatie tegen het licht en onderzoekt of er naast de vraag ook nog andere zaken de aandacht vragen. Vervolgens gaan de wijkcoach en wijkbewoner aan de slag en wordt de klant 'warm' overgedragen aan de juiste instantie. Als een wijkbewoner niet direct terecht kan bij de betreffende instelling, blijft de wijkcoach ondersteunen totdat de andere organisatie de hulp overneemt.¹⁶

¹⁶ Gemeente Schiedam. Verbinden is de kunst Beleidsnota Maatschappelijke Ondersteuning 2008-2012. Schiedam, 2008.

3.2

Hulpverlening start vooral rondom acute problemen en oorzaken worden niet aangepakt

Een moeder woont met haar drie kinderen (tussen de drie en acht jaar). De twee oudste kinderen luisteren slecht en het middelste kind gaat een strijd aan met eten. Moeder is gescheiden. Haar ex-man is alcoholverslaafd. Moeder is depressief en heeft geen reguliere inkomsten. Ze krijgt financiële steun van een vriendin en voorschotten van de sociale dienst. Door opeenvolgende schulden dreigt het gezin uit hun woning te worden gezet.

Vanwege de problemen in het gezin vragen de intern begeleider van de school van de kinderen en schoolmaatschappelijkwerker (SMW) advies bij het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK). Ze besluiten contact te leggen met gezinscoaches die de hulpvraag in kaart kunnen brengen en de gezinssituatie kunnen stabiliseren. Een spoedindicatie voor gezinscoaching wordt echter afgewezen. In overleg met alle betrokkenen en een algemeen maatschappelijk werker lukt het afspraken te maken met de woningbouwvereniging en huisuitzetting voorlopig te voorkomen. Bureau Jeugdzorg wordt ingeschakeld vanwege de aanhoudende zorgen over de kinderen. De voorpostfunctionaris van Bureau Jeugdzorg oordeelt dat niet langer sprake is van een crisissituatie, mede vanwege de sociale steun die moeder heeft van een vriendin. Wel wordt hulp nodig geacht bij het aanvragen van een uitkering en het treffen van voorbereidingen voor schuldhulpverlening.

Knelpunt

De hulpverlening start vaak in een laat stadium als problemen acuut zijn. Kortdurende hulp wordt ingezet om de acute problemen te verhelpen, maar het aanpakken van achterliggende oorzaken blijft liggen. Dit wordt onder meer in de hand gewerkt doordat bij het begin van de hulp niet op alle vlakken een probleemanalyse wordt gemaakt. Ook ontbreekt in veel gevallen belangrijke informatie over de gezinssituatie. Doordat achterliggende oorzaken niet worden aangepakt, is de kans op herhaling en het opnieuw ontstaan van acute problemen groot.

Oorzaken

Redenen voor het niet aanpakken van achterliggende oorzaken liggen onder meer in de organisatie van de zorg. De zorg is voornamelijk geregeld via kortdurende indicatiestellingen. Korte trajecten vanuit verschillende organisaties wisselen elkaar af en steeds andere hulpverleners zijn bij diverse gezinsleden betrokken. Hierdoor krijgt de hulp voor gezinnen een adhoc-karakter en versnipperd het hulpaanbod.

Professionals zijn vooral bezig met brandjes blussen, omdat alleen de meest acute problemen van het gezin kunnen worden aangepakt. Het kost hen veel tijd en inspanning om steeds nieuwe hulp te regelen, bijvoorbeeld doordat ieder keer opnieuw aanvraagformulieren moeten worden ingevuld, moet worden uitgezocht of ouders en jongeren voldoen aan de voorwaarden of moet worden gekeken waar wachtlijsten kort zijn.

De betrokkenheid van steeds andere professionals in korte trajecten maakt coördinatie van zorg en informatie-uitwisseling onontbeerlijk voor het bieden van goede hulp aan de gezinnen. Het is belangrijk dat per gezin één plan wordt gemaakt, waarin de hulp aan diverse gezinsleden op elkaar is afgestemd. De totstandkoming van één plan per gezin verloopt om drie redenen moeizaam.

Ten eerste bestaan per gemeente allerlei samenwerkingsverbanden rondom het onderwerp armoede. Het gaat bijvoorbeeld om de Lokale Zorgnetwerken die zich voornamelijk richten op personen met meervoudige problemen, wijkoverleggen die risicojongere bespreken vanuit de invalshoeken veiligheid en overlast en zorgadviesteams die zich richten op leerlingen van een school. De samenwerkingsverbanden zijn elk georganiseerd rondom een specifiek onderwerp, een specifieke doelgroep of een specifieke wijk. Het is onduidelijk wie wanneer coördineert en hoe de taken tussen coördinatoren, regisseurs en afstemmingsoverleggen zijn verdeeld. De Verwijsindex risicojongeren (VIR), die is bedoeld om te achterhalen welke professionals contact hebben met een jongere, biedt hiervoor geen oplossing aangezien het systeem per kind registreert en niet per gezin. Het systeem kan wel een rol spelen in het in een eerder stadium signaleren van problemen. Nadeel is echter dat belangrijke organisaties niet op het systeem zijn aangesloten. Dit geldt bijvoorbeeld voor de politie die landelijk heeft besloten niet deel te nemen.

Ten tweede blijven verschillende organisaties, ondanks de bestaande mogelijkheden en afgesloten convenanten, een beroep doen op de privacywetgeving om informatie niet te hoeven delen. Vooral instellingen voor Geestelijke Gezondheidszorg wisselen weinig informatie uit.

De gedachte van 'één gezin – één plan' wordt ten derde bemoeilijkt door de uiteenlopende taken en belangen van organisaties.

Vooral rondom schulden- en huisvestingsproblematiek hebben de betrokken organisaties verschillende belangen en verloopt de samenwerking moeizaam. Zo kan een woningbouwvereniging het economisch belang laten prevaleren waardoor een gezin uit huis wordt gezet, terwijl dit niet in het belang is van de kinderen uit het gezin. Daarnaast is de hulp aan volwassenen vaak gescheiden van de hulp aan kinderen. Organisaties die zich richten op hulp aan volwassenen hebben veelal geen aandacht voor de kinderen van hun cliënten. Hulp op gezinsniveau komt daardoor niet tot stand, ook wanneer het voor de hand ligt dat de situatie van de ouders (bijvoorbeeld door verstandelijke beperking of psychische aandoening) gevolgen heeft voor de kinderen uit het gezin.

Kansen

In de onderzochte gemeenten bestaan enkele mogelijkheden om langdurige hulp te realiseren. Daarnaast zijn er verschillende voorbeelden van projecten of activiteiten waarin één plan per gezin wordt gemaakt, voorafgegaan door een inventarisatie van de problemen in het gezin en een analyse van de oorzaken. Deze activiteiten zijn gericht op specifieke groepen, zoals gezinnen in een zwakke sociaal economische positie met problemen op meerdere leefgebieden, langdurig werklozen met problemen op het grensvlak van zorg en activering, en mensen met grote huurschulden die worden veroorzaakt door problemen op andere vlakken en die een tweede kans krijgen. Het zou goed zijn om deze werkwijze ook voor andere doelgroepen beschikbaar te maken.

Langdurige hulp die aansluit op de gehele gezinssituatie – Groningen

Binnen bureau WoonKans werken woningbouwcorporaties in de gemeente Groningen en een groot aantal hulpverlenende instellingen samen. Bureau WoonKans biedt uitgezette gezinnen of gezinnen waarvoor uitzetting dreigt een laatste kans op (her)huisvesting. Als voorwaarde hiervoor wordt een pakket van hulp samengesteld dat past bij de individuele situatie van cliënten. In dat kader brengt een casemanager de gehele gezinssituatie in beeld en wordt een passende aanpak samengesteld. De cliënt en alle betrokkenen leggen de afspraken vast in de WoonKans-overeenkomst. Gemiddeld duurt de begeleiding van Bureau Woonkans twee jaar, maar dit varieert afhankelijk van de individuele situatie van de cliënt. Driekwart van de trajecten eindigt positief, in die huishoudens zijn geen woonproblemen meer geweest.¹⁷

¹⁷ Zie ook www.woonkans.nl

3.3

Jongeren en ouders weinig betrokken bij de hulp

Een gezin bestaat uit vijf kinderen (tussen de twee en negentien jaar), vader en moeder. Vader werkt, moeder is haar baan verloren en heeft nu een WW-uitkering. Ze hebben meer dan 20.000 euro schuld. Het gezin moet rondkomen van minder dan zeventig euro in de week. Ze maken geen gebruik van schuldhulpverlening, maar zoeken zelf contact met instanties voor betalingsafspraken, omdat ze vinden dat het beter gaat. Wel hebben ze contact met maatschappelijk werk, jeugdzorg, jongerenwerk en de GGZ.

Twee van de kinderen hebben psychische aandoeningen. Eén van hen spijbelt geregeld en is verschillende keren van huis weggelopen. Ze heeft allerlei begeleiders en zegt het aantal niet meer te kunnen bijhouden, onder andere door het grote verloop. Over deze dochter is diverse keren een zorgoverleg geweest met alle betrokken organisaties. De ouders hadden graag bij deze overleggen aanwezig willen zijn, maar waren niet uitgenodigd.

Knelpunt

Jongeren en ouders vinden het belangrijk dat ze een klik hebben met degene die hen hulp biedt. Ze voelen zich kwetsbaar, omdat ze voor hen gevoelige informatie moeten blootgeven. Dat doen ze het liefst aan iemand die gedurende langere tijd betrokken blijft, zodat een vertrouwensband kan ontstaan. Dat ze het gevoel hebben dat hun privacy is gewaarborgd is voor hen cruciaal. Vaak ontbreekt een vaste contactpersoon en is bouwen aan vertrouwen niet mogelijk. Daarnaast is het voor jongeren belangrijk dat de hulp aansluit bij hun behoeften en op korte termijn resultaat oplevert. Jongeren verstaan onder hulp meer dan praten. Ze willen dat hulpverleners praktische ondersteuning bieden. Tegelijkertijd hebben ze vaak de (negatieve) ervaring dat hulp bij praten blijft en dat afspraken niet worden nagekomen. Ook willen jongeren en ouders graag invloed hebben op de hulp die zij krijgen. Ze waarderen het als ze mee mogen beslissen over de toewijzing van een gezinsvoogd of over het re-integratietraject. Voor hen is echter lang niet altijd duidelijk waarom ze bepaalde hulp wel of niet krijgen.

Oorzaken

Jongeren en ouders hebben vaak veel en wisselende hulpverleners die korte tijd bij hen betrokken zijn en werken vanuit hun eigen aanbod. Daarnaast zijn uit het onderzoek verschillende voorbeelden naar voren gekomen waarin regels rigide worden toegepast, procedures elkaar tegenwerken en het belang van het kind uit beeld raakt. Enkele voorbeelden zijn:

- Als iemand voldoet aan de criteria voor urgentie voor een woning, dan moet een bedrag worden betaald voor de urgentieverklaring. Wanneer dat bedrag niet kan worden betaald, kan subsidie worden aangevraagd. Dat duurt zo lang dat de termijn voor het verkrijgen van de urgentieverklaring voorbij is. Dat kan betekenen dat gezinnen met kinderen langer dan nodig is geen vaste woon- en verblijfplaats hebben.
- Een 11-jarig kind gaat naar speciaal onderwijs vanwege zijn verstandelijke beperking. De school ligt te ver voor hem om alleen te gaan. Zijn moeder kan hem niet naar school brengen omdat ze vroeg moet beginnen met haar werk. Ze verdient echter te weinig om de kosten voor het vervoer van haar zoon te betalen. De gemeente heeft een verzoek om vervoerskosten te vergoeden afgewezen omdat moeder werkt. Moeder heeft twee keer bezwaar gemaakt en uiteindelijk is de gemeente akkoord gegaan. Ook wilde de gemeente de vergoeding voor speciale opvang na school intrekken. Moeder moest bezwaar

maken en kreeg uiteindelijk gelijk. Als het kind naar het voortgezet onderwijs gaat, de school ligt twee kilometer verder dan de vorige school, wordt opnieuw een aanvraag voor vervoer gedaan.

De aanvraag wordt afgewezen. Moeder moet opnieuw bezwaar aantekenen. Moeder vertelt: 'Het is een hele weg te gaan. Ze weten dat je het nodig hebt. Toch moet je erheen. Het hele traject moet je toch doormaken. En dat vind ik heel jammer. Want het is frustrerend voor ouders'.

- Doordat gemeenten verschillende regelingen hebben en diverse inkomensgrenzen hanteren moet bij verhuizing van de ene naar de nadere gemeente opnieuw worden getoetst of gezinnen in aanmerking komen voor hulp en moet hulp opnieuw worden gestart. Dit geldt bijvoorbeeld voor schuldhulpverlening, inkomensondersteunende maatregelen en hulpmiddelen die via de Wet maatschappelijke ondersteuning worden gefinancierd. De toetsing en opstart vergt maanden. Ondertussen is onzeker is of de gezinnen in de nieuwe gemeenten in aanmerking komen voor de hulp. Ook staat in de tussentijd de hulp aan het gezin stil.

Kansen

Het is belangrijk om mensen te betrekken bij het zoeken naar oplossingen voor hun problemen en bij het organiseren van de hulp. In verschillende gemeenten bestaan initiatieven om jongeren en ouders meer invloed te geven op de hulp, zoals het uitnodigen van jongeren voor het multidisciplinair overleg waarin hun situatie wordt besproken.

Jongeren en ouders bepalen zorgplan gezin – Zoetermeer

Het Centrum voor Jeugd en Gezin heeft vier fysieke inlooppunten voor inloop en advies, opvoedondersteuning en het bieden van sluitende zorg. Meer dan tien organisaties uit Zoetermeer op het gebied van zorg, welzijn, jeugdzorg, onderwijs en ondersteuning zijn betrokken. Het uitgangspunt van de coördinatie van zorg is dat voor gezinnen waar meerdere problemen voorkomen één plan wordt gemaakt. Het gezin of de jongere is eigenaar van het plan. Samen met de betrokken professionals formuleren de gezinsleden doelen. Ook worden afspraken en een taakverdeling opgenomen. Het gezin is de spil waar informatie samenkomt en weer wordt gedeeld. De gezinnen die te maken hebben met verschillende hulpverleners krijgen ondersteuning van een zorgcoördinator, die zorgt voor zaken als het bijeenroepen van betrokkenen, verslaglegging en de voortgangsbewaking.¹⁸

¹⁸ Gemeente Zoetermeer. Bedrijfsplan Meerpunt 2.0. Zoetermeer, september 2010.

3.4 **Weinig samenhang tussen beleid en uitvoering**

Ouder

‘Schrijf alles eens op wat iedereen doet en waarschijnlijk zit er zo’n gigantische overlap in. Dus dat zou beter kunnen. Maar dat vind ik niet mijn taak.’

‘Er moet gewoon één loket komen, waar iemand die in een situatie van schulden of een scheiding zit, met of zonder kinderen, terecht kan voor alle vragen.’

Professional

‘Mijn beeld is dat er wel goed wordt samengewerkt maar dat er geen integraliteit is.’

‘Ik heb geen zicht op de beleidsmatige aanpak en weet dus ook niet of deze tot resultaten leidt.’

Knelpunt

Vanuit het gemeentelijk beleid is er veel aandacht voor samenwerking en voor integraal beleid rondom onderwerpen als armoede en jeugd-beleid. Ieder beleidsterrein heeft eigen loketten, eigen organisaties met afzonderlijke werkprocessen en eigen samenwerkingsverbanden. Dat uit zich in regels die elkaar tegenwerken en jongeren die zich van het kastje naar de muur gestuurd voelen. Daarnaast sluiten beleid en praktijk onvoldoende op elkaar aan.

Oorzaken

Tussen de samenwerkingsverbanden van de verschillende beleidsterreinen ontbreekt afstemming. Bovendien is op beleidsniveau onvoldoende zicht op de verschillende doelgroepen en het aanbod dat ze nodig hebben. Het is onbekend in hoeverre en op welke punten de doelgroepen van de verschillende beleidsterreinen elkaar overlappen en integrale uitvoering nodig is. Daarnaast is de omvang van verschillende groepen onbekend, bijvoorbeeld van de groep werkende armen en de groep die net boven het minimum leeft. Vanuit preventief oogpunt is het echter wel belangrijk om deze groep in beeld te hebben.

De problemen waar professionals in de uitvoering van het beleid tegenaan lopen blijven veelal buiten het zicht van de beleidsmakers en bestuurders. Andersom zijn professionals vaak onbekend met het beleid van de onderzochte gemeenten, terwijl wel belangrijk is dat de professionals weten op welke manier zij bijdragen aan vermindering van het probleem. Ook kunnen zij vanuit de praktijk meedenken over passende oplossingen als beoogde doelen niet worden behaald.

Kansen

Een meer integraal ingevulde gemeentelijke regiefunctie is nodig om de verschillende samenwerkingsverbanden en coördinatoren op elkaar af te stemmen en te bepalen hoe ze zich tot elkaar verhouden. Daarbij zou meer moeten worden geredeneerd vanuit doelgroepen en individuele gezinnen. Bovendien is meer contact tussen beleid en uitvoering essentieel.

Meer interactie tussen beleid en praktijk – Capelle aan den IJssel

Tussen 2007 en 2009 organiseerde de gemeente Capelle aan den IJssel jaarlijks een armoedeconferentie. Daarin nodigde ze professionals, vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en kerken, ambtenaren en raadsleden uit om met elkaar te spreken over een thema op het gebied van armoede. In 2008 is specifiek gesproken over jongeren om intergenerationele armoede te doorbreken. In 2009 werd besproken op welke manier verborgen armoede eerder kan wordenesignaleerd. De bijeenkomsten hebben concrete resultaten opgeleverd, waaronder meer trajecten voor jongeren en het oprichten van de Inkomensbrigade.

4 Afsluiting: verbetering is nodig en mogelijk

De resultaten laten zien dat de diversiteit van de gezinnen, de snel veranderende problemen en het grote aantal betrokken organisaties het niet eenvoudig maken om goede hulp te bieden aan kinderen die in armoede leven. Tegelijkertijd is goede hulp wel nodig, vanwege de grote impact die opgroeien in armoede heeft op de ontwikkeling van kinderen. Een integrale en resultaatgerichte aanpak is noodzakelijk, opdat hulp de gezinnen in een zo vroeg mogelijk stadium bereikt en vooral ook past bij de situatie van het gehele gezin, de verschillende problemen en de achterliggende oorzaken. Daarnaast is samenhang in de uitvoering van de hulp en samenhang tussen beleid en praktijk essentieel.

Hoewel in de onderzochte gemeenten goede initiatieven bestaan, is van een integrale en resultaatgerichte aanpak nog geen sprake. Zo worden kwetsbare groepen niet bereikt en verhinderen de korte trajecten waarin de hulp is georganiseerd de langdurige hulp die vaak nodig is om vertrouwen te winnen en achterliggende oorzaken aan te pakken. In de gezinnen ontstaan steeds weer dezelfde problemen, terwijl de hulp pas start op het moment dat problemen groot en acuut zijn. Doordat de uitvoering per beleidsterrein is georganiseerd en beleid en praktijk te weinig zijn verbonden, versnipperd de hulp en krijgen problemen in de uitvoering geen beleidsmatige oplossing.

ITJ ziet verschillende mogelijkheden die praktijk en beleid kunnen verbeteren. Deze mogelijkheden zijn verwoord als aanbevelingen voor vier verschillende groepen; gemeenten, organisaties die op lokaal niveau te maken hebben met gezinnen die leven in armoede, rijksoverheid en landelijke organisaties die beogen uitvoerend professionals en beleidsmakers op lokaal niveau te ondersteunen (zoals beroeps- en koepelorganisaties, kennisinstituten, etc). ITJ vraagt aandacht voor de volgende aanbevelingen:

a. Stel jongeren en gezinnen centraal

Jongeren en ouders willen graag meebepalen welk soort hulp ze krijgen en van wie. Dit wekt vertrouwen in de hulpverlening, versterkt de zelfredzaamheid van de cliënt, bevordert participatie en voorkomt problemen rond privacy en informatie-uitwisseling.

- Aan lokale organisaties: Nodig cliënten uit bij een zorgoverleg over hun casus.
- Aan lokale organisaties: Laat cliënten meebepalen wie de zorgcoördinatie op zich neemt.
- Aan gemeenten: Gebruik de ervaringen van jongeren en ouders voor het ontwikkelen en verbeteren van beleid.

b. Zoek naar manieren om niet-bereikte groepen te benaderen

Belangrijk is dat organisaties actief blijven zoeken naar manieren om niet-bereikte groepen te benaderen.

- Aan gemeenten en lokale organisaties: Zorg dat professionals die werkzaam zijn in de gemeente kennis hebben over en inzicht hebben in de beschikbare lokale regelingen.
- Aan gemeenten: Streef naar het aanbieden van inkomensregelingen in plaats van dat ouders en kinderen zelf regelingen moeten aanvragen. Verstrek aanvullingen bijvoorbeeld zoveel als mogelijk automatisch.
- Aan landelijke organisaties en rijksoverheid: Breng (ervarings) deskundigen bij elkaar om effectieve manieren te vinden die werkende armen kunnen bereiken en verspreid de uitkomsten onder gemeenten.

c. Zoek manieren om problemen eerder aan te pakken

Het is essentieel hulp te bieden, voordat problemen acuut worden.

Aan gemeenten:

- Ontwikkel een hulpaanbod voor mensen met beginnende schulden om zo het oplopen van schulden te voorkomen.
- Maak een analyse van situaties waarin het risico op (verergering van) armoede toeneemt, zoals stopzetten van een uitkering, verlies van een baan, verslaving, etc. Zorg ervoor dat deze situaties worden gesignaleerd en bied gezinnen in die situaties proactief hulp aan.
- Breng de hoeveelheid tijd tussen de aanvraag en besluitvorming over toekenning van regelingen in kaart en zoek mogelijkheden om deze periode in te korten.

d. Coördineer de hulp aan de gezinnen en zorg voor samenhangende hulp

Het is belangrijk om per gezin één plan te realiseren, niet alleen vanuit de organisaties die hulp bieden aan jongeren, maar ook vanuit organisaties die hulp bieden aan volwassenen.

- Aan lokale organisaties: Benoem per gezin een regisseur en spreek af wat de regisseur kan en mag, bijvoorbeeld in situaties waarin de belangen van kinderen en ouders niet overeenkomen of wanneer organisaties tegenstrijdige belangen hebben.
- Aan lokale organisaties: Maak een analyse van de totale gezinssituatie, problemen en achterliggende oorzaken voordat de hulpverlening start.
- Aan lokale organisaties die werken met volwassenen: Houd bij het verlenen van hulp aan ouders rekening met de gevolgen die de problemen van ouders hebben voor hun kinderen.

e. Geef meer invulling aan de gemeentelijke regiefunctie

Het is essentieel dat gemeenten meer inhoud en vorm geven aan hun regiefunctie en sturen op samenhang en resultaten. Aan gemeenten:

- Stuur lokale organisaties meer op samenwerking en samenhangende hulp. Gebruik hiervoor bijvoorbeeld het subsidie-instrument.
- Verbind beleid op het gebied van werk en inkomen met beleid op het gebied van jeugd, maatschappelijke ondersteuning, onderwijs, wonen en participatie.
- Geef partijen uit de sector werk en inkomen een plek in de Centra voor Jeugd en Gezin (CJG).
- Inventariseer welke verschillende casusoverleggen binnen de gemeente bestaan en spreek af hoe de overleggen zich tot elkaar verhouden. Maak bijvoorbeeld afspraken over taakverdeling en informatie-uitwisseling.

f. Faciliteer de lokale praktijk vanuit het landelijk beleid

Verschillende punten die goede hulp aan kinderen die leven in armoede in de weg staan, kunnen moeilijk op lokaal niveau worden opgelost en vergen landelijke inspanning. Deze knelpunten liggen op het terrein van jeugdzorg, gezondheidszorg, maatschappelijke ondersteuning en werk en inkomen. ITJ vraagt aandacht voor de volgende aanbevelingen:

- Maak langdurende indicaties mogelijk vanuit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) en jeugdzorg zodat instellingen vraaggericht kunnen werken.
- Stimuleer dat partijen uit de sector van werk en inkomen een plek krijgen in de CJG-vorming.
- Maak afspraken met relevante landelijke organisaties (zoals de politie) over deelname aan de Verwijsindex, zodat relevante professionals op lokaal niveau hun signalen kunnen delen.

Daarnaast vragen we aandacht voor de grote verschillen tussen gemeenten op het gebied van inkomensondersteunende maatregelen, maatschappelijke ondersteuning en schuldhulpverlening en de problemen die ontstaan bij verhuizingen van de ene naar de andere gemeente waardoor gezinnen na verhuizing een periode verstoken zijn van hulp.

Tot slot

De onderzochte gemeenten hebben toegezegd aan de hand van de uitkomsten van het onderzoek verbeteringen door te voeren. ITJ heeft het bestuur van de gemeenten gevraagd om samen met jongeren, ouders, professionals en andere betrokkenen haar aanbevelingen nader te concretiseren en uit te voeren. Vervolgens zal ITJ de uitvoering van de acties gedurende de komende twee jaar volgen.

Meer informatie

Integraal Toezicht Jeugdzaken (ITJ) is een samenwerkingsverband van vijf rijksinspecties die toezicht houden op organisaties voor jongeren. Bij ITJ staat het belang van het kind centraal. ITJ richt zich in haar onderzoek op problemen van en door jongeren.

De vijf inspecties die binnen ITJ samenwerken zijn:

- Inspectie Jeugdzorg
- Inspectie voor de Gezondheidszorg
- Inspectie van het Onderwijs
- Inspectie Openbare Orde en Veiligheid
- Inspectie Werk en Inkomen

Dit rapport is te downloaden van onze website, net als de rapporten die verslag doen van de onderzoeken in de afzonderlijke gemeenten. De rapporten kunt u eveneens bestellen door contact op te nemen met Integraal Toezicht Jeugdzaken.

info@jeugdinspecties.nl
www.jeugdinspecties.nl

Postbus 19201
3501 DE Utrecht
030 230 52 88

Ontwerp: hAAi, Rotterdam

Fotografie: Hollandse Hoogte, Martijn van de Griendt

Alle foto's in deze brochure betreffen geen personen
in de jeugdzorg en zijn uitsluitend ter illustratie.

Meer informatie

Integraal Toezicht Jeugdzaken

Postadres

Integraal Toezicht Jeugdzaken

Postbus 19201

3501 DE Utrecht

info@jeugdinspecties.nl

www.jeugdinspecties.nl